

ЧУРАПЧЕ
УЛУГУНИ
КАБНАТА.

ХАЙМАТ
1981 СЫЛ АЛТЫННЫҢ
18 КҮНҮТТӨН ТАХСАР.

№ 93 (8046) ● 1996 сыл атырдьах ыйын 10 күнэ. Суббота ● Сымната — 1084 солк.

(Атырдык ыйын 2 күнүнээди түмүгүнөн)

Хаагайыстыбалар, нэһиликтэр	Үлэлиир китэ ахсаана	Ол иһигэр бары хаагай,	Завено ахсаана	1996 с оттоһун былаана (тонна)	Кэбиһини (тонна)	Ол иһигэр	
						бары хаагай	нэһиликтээннэ
Коллективнай хаагайыстыбалар:							
«Хадаар»	—	47	5	1200	152	152	—
«Чыапара»	—	29	4	1100	50	50	—
«Мындааайы»	—	21	4	1600	300	300	—
Балһытай хаагайыстыбалара, нэһиликтээннэ:							
Аларар	250	—	20	1420	230	30	150
Бахсы	105	—	10	1190	300	80	220
Волугур	270	—	19	1400	1214	80	854
Волтоно	210	—	18	1800	490	180	310
Кытааннаах	90	—	12	1090	470	200	270
Кытааннах	83	—	31	1900	340	160	180
Мэдьдэхсэ	75	—	15	150	100	40	60
Мугудай	200	—	15	1800	270	120	150
Соловьев	100	—	9	1800	300	200	100
Сылаи	80	—	38	2200	1012	624	388
Төлөй	107	—	14	1100	283	56	227
Одьулуун	142	—	24	2600	850	472	378
Хадаар	110	—	17	1000	232	20	60
Хатылы	120	—	35	1800	500	100	400
Хахыйах	20	—	1	240	100	70	30
Хайахсыт	124	—	45	1800	120	50	70
Хонгобо	375	—	31	1800	500	150	350
Чакыр	70	—	10	1550	280	80	200
«Чурапчы» ВХА	2050	—	10	2300	720	60	660
Улукс үрдүгүн:	5859	97	400	32000	8341	3274	5067

М. МИХАЙЛОВА.

Субуруускай аатынаа союзох ыһыллыабыттан Скрэбиннар аймактарын Поповтары ныйта холбоһон баалыһыа хайаайыстыба тарымматтарэ, бэһнэлэр. Вилигин төбөлөөбүһүн 43 сүөһүдэхтэр, оһтон 11 рэ ыатар. Сылга 10 тонна үүтү государствога туттарарын дуогабардаспыттарын анарданпыттар. Биир атыыр үөрдэхтэр. Ыһыл сазэ 14 биэ бука бары кулунчуктаммыттар. Аны түөрт сибиһиньэлэхтэр. Оһтон үһһүнэ

А. ИУСТИНОВА,
гимназия директора.

УОТ СУБУРУУСКОЙ УОННА КИНИ ДОБОТТОРО

Норуот туһугар үлэлээбит саха баллилаах дьонун кырдыкка, сага чахчыларга оловуран санылыы сыаналаан норуотка төһөрөр үлэни историктар мыта-таларын бииринибит. Биир оннук кибинээ Николай Дмитриевич Кривошапкин — Уот Субуруускай буолар. Кини сырдык уобараһын норуот сурунааччыта Болот Боотур «Уһуктуу» диэн үс чаастаах историческай романыгар Ньургун, Эрлик Эристиин «Маарыптаан миччаттара» романыгар Коля Манасов диэн сүүрүн геройдар быһымыларынан уус-уран литератураҕа кылларбэттэра.

Кыра эрдэвэгтэн сытны, билэ-нөрө сатаабыт тэний сүрэхтээх уолу «Маяк» динэн революционной куру-доогу тэрийбит Андреев учуутал, политический Станкевич революционной ойго-санаага үөрөппиттэ-рэ. Онон 1917 с. олунньутаагы революцияны Сергей Сокольниковтын уруйдаан-айхаллаан көрсүбүттэ-рэ, кудубаттан былааһы былдыабыттара, Чурапчы ту-мудугар куттаа оттон 1 Маайы кыһыл былаахтаах бырааһынньыктаабыттара, С. А. Сокольниковтын, Лия Котенколуун «Рабочай союзу» тэрийбүттэ-рэ.

Колчак быдыаһын эһэн сэбиэт быдыаһын олхоттоо-
һунга актыыбынайдык кыттыбыта. Воотуруускайга
1921 с. олунньуга биэс улуус дыадантыларын ревком-
нарын конференциятыгар дакылаат онорбута. Муус
устарга уон улуус конференцията улуу Ленин Саха
үлэбиттэрин ээрдэлиир телеграмматын үөрүүлээх-
тик ылдыта. Бу партияга суохтар конференцияларын
тэрийиңэ, салайымыа С. В. Васильев (губревкомтан),
А. Е. Крапин, Н. Д. Кривошапкин үлэлээбиттэрэ.
«Смело, товарищи, в ногу» ырыаны П. А. Ойуунус-
кай тылбааһынан «Эр санааны санаталаан» диэн аан
бастаан сахалыы ыллаабыттара.

Революционер, поэт П. А. Ойуунускай сааһын ту-
хари Үөт Субуруускай чугас доворунаа, сүбэлэти-
нэн буолбута. 1917 с. Субуруускай Чурапчыга «Ра-
бочай союгу» тэрийэригэр П. А. Ойуунускай айыы-
нэрдии, тугу үлэлэһтээгэр кыра программа суруйан
бизэбитэ. Субуруускайы 1921 с. олунньута губчека
Булкин (урукку полицай) хаайымыга унутун быһаа-
быт, өссө ол подвалга сытар нэмигэр партия чилиэ-
ннэн бигэргэтэллэрин ситтэпит. 1922 с. иам айы-
гар партия чилиэннэригэр хат көрүү барбытыгар
Платон Алексеевич манньык рекомендацыйа бизэ-
бит. «Таа Субуруускайы РК(б)П идеяларыгар толо-
ру бэринилээгин дымааланан дауаастаабыт табаарыс
буоларынан, партия чилиэннэн ыларга рекоменда-
циялыбын». Иван Петрович Редников бэйэтин ре-
комендациятыгар Субуруускайы компартия уонна
протетарскай революция идеяларыгар толору бэри-
ниилээх актыыбынай сэрийиит диэбит.

1922 с. муус устар 22 күнүгэр Саха автономнай республиката үөскээн манифест тахсыбыта, айыл-
ланы политикага ыытыллыбыта. Ол сана байыаннай
политической политиканы Бояров, Семенов, Криво-
шапкин, Пономарев тута өйдүү охсубатахтара, баай-
дары конфискациялыыр, хаайталыыр урукку поли-
тиканы салгыырса туруорсан партия өблөбүротунан
кытаанахтык самаламинттарэ. Судуруускай ол сы-
натын биллээн Ойуунускайга хаста да суруйбут.
«Табаарыс Платон! Мин дууһабынан 1917 сыллаах-
тан ыла коммунистпын. Бэйэм туох баар олохпун хар-
ыстаабакка туран РКП уонна Советскай былаас-
ыннн үлэлииргэ куруутун бэлэммин. Партия ылым-
ныт сана экономическай политика Саха сириг үсү-
лүбүдүбүтүгэр саамай табыгастаах политика. Бу по-
литика норуот хаһаайыстыбатын түргэниик чөлү-
гөр түһэрингэ, үлэниит маасса синаатын Советскай

Уля бийигин бйаабыт сирэ—Арыылаах. Кини 1977 сыллаахха Кытаанах орто оскуолатын үөрөннөн бүтэрбитэ. Оскуолаҕа ытыллар дьаһаллар Улята суох барбаттара. Кини бары сааһаны, үчүгэни көбүлээччинэн буолара. Кыра эрдэситтэн артыыс буолуон, солун сирэ-дойдуну көрүүн баҕарара. Ити ыра санаатын толороору Ульяна Дьонууснайдаабы культурунай-сырдатар училищета режиссура салаатыгар үөрөнө киирбитэ. Кэлэн Улан-Удэгааҕа культура институтун үөрөнөн бүтэрбитэ.

Эдэрхээн, олох кнэг аартыгар сайа үктэмнэг үлэ
кныс үлэтин Горнай улуунугар Одуну нэхилнэгэр
кулуун директорынан сабалаабыта. Очолорго дыз
анабала үчүгэй үлэһиттэргэ фонда быһыытынан ба
рыллара. Ульянаба үтүе суобастаах үлэтин иһин
диван фондатын анаабытыра.

1902-снлаавхха Ульһы олобуи арһаһын тһөөкөй кентийһы көрөһн, сүбэлэрин холбоон алала дһя тэризмнтгэрэ. Тодус томтордоох, ырьваа ылдамһыт, хоһоонһо холбоһмут хатыһнардаах чарангардаах, голуу бөгөс дһөнвөрдөөх ытык мааны Чурапчы кыһа Уус Алдан улуунугар талба-мааны кивһөст буолта. Ульһы үс өгө! Сарһылаан, Сахаайа, Сайһына бүдээдэх күл-күбэй нитэлэрэ.

былаас дикти тардыыга туһалыаҥа. Төрөөбүт дойдум
дьонго минигин бөркө ытыттыылар, наай гыһнар уон-
ча эрэ кини сөбүлээбэтэ буолуо. Холобура, 1921 с.
июнигэ уонна бэллэ Хатылы лэһилиэтирэн мунууах
таргыгар мии тыл этэ турдахпына, губчека телеграм-
матынан минигин тутууларыгар дьон ытасыта, от-
тон хаайыыга укауттарыгар лэһилиэниһэ бүтүннүү-
тэ минигин босхолуурга көрдөһүү түһэрбэтэ. Итинни
эйиэхэ эрэ атабын. Чуралчыга тахсар бастакы этэрээ-
ти кытта минигин Боскуруускай волостга үлэбэ ыы-
таргар көрдөбүөн. Саҥа экономическай политиканы
өлөхтөөһүҥҥа үгүс үтүөнү өкөрүөм дьэн чэһинэй
тылбын биярэбин. Үлэбэр үгүс үчүгэй түмүктэри
көрдөрүөм дьэн эрэннэрэбин. Минигин кытта Ефре-
мовы, Велыевы, Соловьеву, Новгородов Иванны уо-
д. а ыытаргытыгар. Бу туһунан табаарыс Байка-
ловка эмиз суруйдум. 17.06.22 с. Кривошанкин».

Субуруускай ити баҕата тута туола охсубатара. Ки-
ни ити ий 29 күнүттэн ыла 226 Петроградскай пол-
нада бөрүлэһитэ уонна губпартком инструкторын
эбөөһүнэниһэ сүппүтэ.

Субуруускай 1922 с. баладан ыйыгар улууһунан дьа ытталлар. Кини ОГПУ бөлөмүчүнэйимин аныан тахсар уонна бандыыттар тобохторун аһарыһаа сылдьар ороспуоннууһутары тутарга үлэлиэбитэ. Итиннэ сарга Чурапчы дружинатын начальнигынан үлэтиир, разведканы эмиэ сарайар. Бандыыттар куоталларыгар умайыт оскуолаларын муостатын аһыттан 15 буут сибиинкэни кистээбиттэрин булбут. 5 ыйа быһа тойордоон, токуорууһан олорбут. Бандыыттар оскуоланы, балыһаны уоттаан, хаайыһа ордурут советскай дьону баалкыһан дьакыйан баран муоталларыгар киилэри кытары бүтүн удуустан баара-суоҕа 4 эрэ иһин барсыбытын САССР ис дьыалатын наркомугар С. М. Арасаковка Субуруускай Чурапчыттан даһылааттаабыта. Дойдутун дьонулар диир эрэлэ тээх хаалбатаһыттан улаханникы үөрбүтэ.

П. А. Ойуунускай Үөт Субуруускайы үрдүктүк сымалымыра, 1928 с. «Ааспыт күнүр-дьыллар» днэн ахтыгыгар «Ревкомга анаммыттар дьон кырата дьадагыста, дьон сытылта-хотуута, дьон үс өргөстөх-төрө, түөрт кырымлаахтара, дьин кыра-дьаданты дьон талыылара, дьон үтүөлөрө» днэн суруйбута. Онук дьоннор ахсааннарыгар Субуруускайы кил-лэрбитэ. «Хайа байдыйт бултаспаз этэй—Үөт Су-буруускайы?» дьабиттээх. «Кинилэр истин дотордуу-лар этэ. Хардарыта «Табаарыс Платон», «Табаарыс Николай» днэн үгүстүк суруйсаллара» — днэн кэни-ири Матрена Ивановна Субуруускайа. Ойуунускай 1924 с. Москвада түспүт хаартыскатын канингар бу курдук суруйан бэлэхтэбит. «Кыһыл сата тыллаах Кырбыһааҥкын доторбор өлүөххэр дьэри өйдүү-са-ным сымдыаргар Платон».

«Кыым сата тыллаах» дьээн этин Субуруускай уус-уран тыллаах агитатор бусатарын са-
натар. САСР Кини Ситэрииллэх комитетын пред-
седатели солбууааччы Субуруускай уус-уран литера-
тураҥа сыһыаннаах уонна тэрийэр дьэбурдаах буо-
лан буолуо, аны 1933 сыллаахха Саха советскай су-
рууааччыларыын солобун тэрийэр бюротун предсе-
дителинэ, оттон Н. Е. Мординов — Амма Аччыгыһа
солбууааччынан аналаллар. БСК(б)П КК 21.04.32 с.
«Уус-уран литература тарылталарын үлэлэрин ула-
рытыы туһунан» уураарын олоххо индлэринэ, сана
солубу тэрийиннэ үгүс өрүттээх үлэни ыыппыта. Ону
«Кыым» хаһыат 1933 с. 294 №-гэр илпикэ суру-

Яваачылар Эдлэй, Абадынынской, Чабылган уо. д. а. аһаас суруктара бөһөттөмнөтэ уонна «Кыым» уон сылын аатынан уобаластаагы литературнай куру-
хуон бэртүгүтүр ол аһаас сурунка эппиэттээн Сүбү-
руускай «эдэр ыччаттарга эрчимнээхтик толоруохта-
ра дигэн эрэнэн кылгас сүбэлэрин» биэрбитэ да көр-
дөрө.

Амиа Аччыгыя «Колонияттан коммунада» диген пьесатын ыргатан «Кылымга» бичээттептит. «Онко мин махтамытым Кини Чурапчыга разведкада хайдах сылдыбытын кэпсээбитэ. Ону «Буурдалаах күнүртэн» диген кыра кэпсээни суруйбуппун ааган биэрдим. Киним үөрүүтэ-көтүүтэ сүрдээх»,—дигэн Уот Субуруускай 70 сааһын бэлиэтиир үбүлүйтэ. Болтоноҕо тахсан кэпсээбитэ. 1925 с. Москвада тийэн икки мйтан ордук кэмгэ сылдарыгар эстиниһигэ суруйааччылары — А. Е. Кулаковскайы, А. Н. Софроновы, А. А. Иванову—Күндэни, С. Р. Кулачиконы—Эллэйи көрсөн литература болпуроустарыгар кэпсэтиниптэ, дискуссиаласпытэ. Онно сылдан кыһыл командардары К. К. Вайналовы, Н. Я. Строду кытта хаартыскага түспүт, А. В. Луначарскай, Н. К. Крупская лекцияларын истипт, М. Н. Калинин приемугар сылдыбыт, Е. М. Ярославскайга ылдытталыбыт, сылдыбаас политсыйнаайдары көрсүбүт.

Албан аатырбыт командирдар Байкалов, Строд, Цурашов кэһинилэриттэн нуруокка кэһиник билиибит саха командирынан Н. Д. Субуруускай буолар. Ол иһин иһинилэр Субуруускайы үрдүктүк сыйнаһыыллара, доһордоруһан, өлүөхтэригэр диэри араахсыспат атастаһынан аадаллара.

«Байкалов, Курашов махтаммыт суруктара баара. Куоракка Байкаловтаахтыын ыаллы олорубуппун, оробул айы хардарыта сылдыһарбыт. Кэтин өлүктэрингэр диэри суруйсар этилэр. Оттон Е. И. Курашовка иһин разведка начальнига этэ. Курашов 1932 с. собурууттан кэлээт бийикхэ Волтоного ааспыта. Аангга муомалаһымы бөбө, Түүн 4 чааска диэри утуйбайдыт кэлэппиттэрэ», — диин кэлсинирэ М. И. Субуруускайа.

Ити-сыл автономия 10 сылыгар ынтырыллан кэлбит Курашову, Строду атаарбытын туһунан Н. Д. Субуруускай дневнигэр бу курдук суруйбут: «1932 с. атырдьах ыйын 16 к. Сарсыарда 4 чааска «Дед» Курашову атаарабыт. Даркылаахха бардыбыт. «Дед» байыаннай походка барар курдук тэриннэ. Хараҥа чаҕылыннас. Чурапчытын ахтар. Строд сирэйэ кытарбыт арай уоһуна «Оо, Коля, бийиги эргиллиэхпит» дээн иһэн ситэ эппэт. «Дед» мичээрдиир, оттон Вани, Куолутунан тигэтэйэр...». Кырдык ити үс иэтиг табаарыстыылар бу тигэх көрсүһүүлэрэ буолбут эбит. Итинтэн кэлэн кинилэр көрсүлэтэхтэрэ. Нуучча, саха, латыш нуоргуттарын тулуу уолаттарын бойобуой доҕордоһуулары эдэр ыччаттарга үйэлэр тухары үтүө холобур буола туруока.

Н. Д. Субуруускай 1932 сылтаан биир бастыг до-
боро — нуучча суруйааччыта Борис Владимирови
Лушин. Чурааччы кыраайы үрөстөр музейыгар Б. В.
Лушин көргөз «Известия» хабарат ветерана А. Н.
Добрыньскай миингизин ыалпыт бөлөхтөрө — Лушин до-
нумуоннара, кинигэлэрэ, мала Н. Д. Субуруускай
анал интерьер мунуугар бииргэ уурулган көрдөрүү-
гө тураллара — бу эмнэ довордохуу биир көстүүтэ,
холобура буолар.

Гаврил ЕФИМОВ,
сэрин, үлэ ветерана, Чурапчы улуусун бочуот-
таах гражданина.

Бигр дөйдулаахныг

ТАЛБА-МААНЫ КИЙИИТ

минийн, алачуу эдгэстээх аартыгын айтмаан «Бытас тыйаа—сүбэкилэр» мангайтэ кинигэтэ 1993 сыллаахха кун сирин көрбүтэ. Одоу кытта оро, кырдааһы кытта кырдаас, эйбэс санаа, лаах Улына хомоой тыллаах хохонноро, үгүс өгүүлэрэ кырачаан сир симахтаригар — оодолорго аняммыттар, Вилигин кини инос кинигэтин бэлэмни сылдыар. Уустун уран хохон тылын оһуордаах олоу уруйдуур. Хохон суруйарын быһыгар улуус халыматыгар араас не хохонноох ыстатыйалары суруйан сырылатар. «Мүрү саһарвата» халыат обществаннай корреспонденца. Кэпчээрлинир ыччаттардаах кэрэ Кэптанига одону-урууну, адари-мэни түмэ тардан, үгүс үтүмэн элбэх өртүтээх көрү-нэри көбүлүттэн тутан «Кулуун Улыта» аатыран бар-дын махталын ылар. 1994 сыллаахха улууска мытыллыбыт культура үлэһиттэрин конкурсугар кыайылылааһынан тахсан, республикатаады конкур-сна кыттыбыта. «Түһүгэлээх үгүс» ааты ылбыта. Бу сылта Улына Ивановича Саха сирин суруйааччыта аат иһэрдилибита.

Ульяна нийлээтэр ийгэтэ Мария Егоровна Лобанова Арынлаах арынтын сүндэр өр сымларга үтүе суобастаахтык үлэлээбитэ. Софотох кыһын Ульяна оёо сааһыттан үлэ үөрүйэхтэригэр үөрөннэтэ. Бурнашентар дьинэ кэргэттэрэ 1993 сыллаахха «Тиргэ-лиир» дьинэ бааһынай хаһаайыстыба тэриммнттэрэ. Кинилэр бизэ ынаар ынахтаахтар. Ульяна ники кыһын күтүгэ түөртэ маан экспиримент оигорор. Бааһынай хаһаайыстыба гехударствоба туттарыахтаах энка, үүккэ сыллаады баалааннарын куруук толоролдор. Бизэ бизэлээхтэр, ники сибини бэлээхтэр, 13 куу-руссалаахтар. Техника чааһыгар киирдэххэ шасси трактордаахтар, «Нива» массыынааахтар, «Күндүл» бааһынай хаһаайыстыбаны кытта кыттыһан ДТ-74, МТЗ трактордары аттылаастылар. Билдэтиимсах хаһаайка, остуолугар мэлдэн сымалаах эт, үүт-сүөгэй, сымынт, окуруот аһа толору буолар. Ульяна «бизэ ынахтаах баһилэй дьахтаробой» дьинэ үөрөр. Концертары, тематическай биэчэрдэри салайар, хоһоон ааҕар, едесаларга, драмаларга боннуур. Уолы Саргылаан Туруһунтан тэрдийлээх буолан көгүл тус-тууһан дьарыктанар. Россия улахан түүһүлөгөннэргэ тиккэ күрөх билдэаста.

Людмила НОГОВИЦЫНА.
Боровой

